

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

הבנאי סולימן המפואר

ממוזאון האסלאם דרך שכונת טלביה אל חומת סולימן המפואר

**"צווה לבנות חומה מבורכת זו הסולטאן סולימאן בן סולטאן סלים חאן,
בתאריך שנת ארבע וארבעים ותשע מאות (להג'רה)"**

(תרגום כתובת הסולטן מעל חומת שער יפו)

[חומות העיר העתיקה מהתקופה העות'מאנית](#), מתוך: ויקיפדיה

מאת: **מג'ד קאסם**

עיבוד ועריכה: **רונית בין**
עריכה לשונית: **אפרת חבה**

תשע"ז, 2017

רחוב הנביאים 30, בניין ארלזן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים לאתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות שבו, הוא באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

פנימי, לא להפצה

הבנאי סולימן המפואר

ממוזאון האסלאם דרך שכונת טלביה אל חומת סולימן המפואר

**”צווה לבנות חומה מבורכת זו הסולטאן סולימאן בן סולטאן סלים חאן,
בתאריך שנת ארבע וארבעים ותשע מאות (להג'רה)”**

(תרגום כתובת הסולטן מעל חומת שער יפו)

שלטונה של [האימפריה העות'מאנית](#) בירושלים ובסביבתה נמשך 400 שנה – החל משנת 1517 ועד כיבוש הארץ בידי בריטניה בשנת 1917.

[סולימן הראשון](#), הקרוי סולימן המפואר, סולטן האימפריה בשנים 1520 עד 1566, התרשם מחשיבותה הדתית וההיסטורית של ירושלים. בתקופת שלטונו, הייתה תנופת בנייה בירושלים, והוא העניק לעיר כמה מן היצירות הארכיטקטוניות החשובות ביותר. בין היתר, הוא שבנה את חומת העיר, העומדת עד היום, לאחר שהעיר עמדה פרוזה במשך כ-3,000 שנה. כן חידש את מערכת אספקת המים לעיר ובנה שישה רהטים ציבוריים לשתייה, שיפץ את המצודה-מגדל דוד וערך שיפוצים בכיפת הסלע מבחוץ. שיפוץ כיפת הסלע כלל החלפת פסיפס הזכוכית המקורי, הסדוק והמתפורר, באריחי קרמיקה מזוגגים, מקושטים במוטיבים פרחוניים עשירים – מרכיב עיטורי חדש שהיה לנפוץ באדריכלות העות'מאנית במאה ה-15.

[סולימאן המפואר](#), מתוך: ויקיפדיה

מסלול הסיור מתחיל במוזאון לאמנות האסלאם, שבו נתוודע לעיקרי התרבות הערבית והמוסלמית לאורך הדורות. נבקר בשכונה מיוחדת שהוקמה בתחילת המאה ה-20 עבור ערבים אמידים באותה ונשמע, בתוך הפאר ובינות הגינות המטופחות, את סיפוריהם המרתקים של כמה בתים. מנקודת תצפית במשכנות שאננים נצפה אל החומה המפוארת שבנה הסולטן סולימן המפואר במאה ה-16, נטייל לאורכה של החומה משער יפו ועד שער האריות ונתרשם מעוצמתה ומיפי הנוף הנשקף ממנה.

פרטי המסלול

משך זמן המסלול : כ-5 שעות (ללא הנסיעה).

אורך המסלול : כ-5 ק"מ.

נקודת התחלה : מוזאון האסלאם, רחוב הפלמ"ח 2.

נקודת סיום : שער האריות, רחוב דרך שער האריות.

מגבלות : יש להתאים את הסיור לשעות הפתיחה של מוזאון האסלאם ושל טיילת החומות.

דגשי בטיחות

- יש לנקוט משנה זהירות בחציית כבישים.
- יש לוודא מצב ביטחוני, עם המשטרה, לפני הליכה בקטע המסלול של הציר הצפוני של טיילת החומות, אם יש בעיה, אפשר ללכת בציר הדרומי.

דרגת קושי : קלה, בר-נגישות ממוזאון האסלאם עד משכנות שאננים.

ציוד מיוחד : אין.

אתרים בתשלום : מוזאון לאמנות האסלאם,

טיילת החומות.

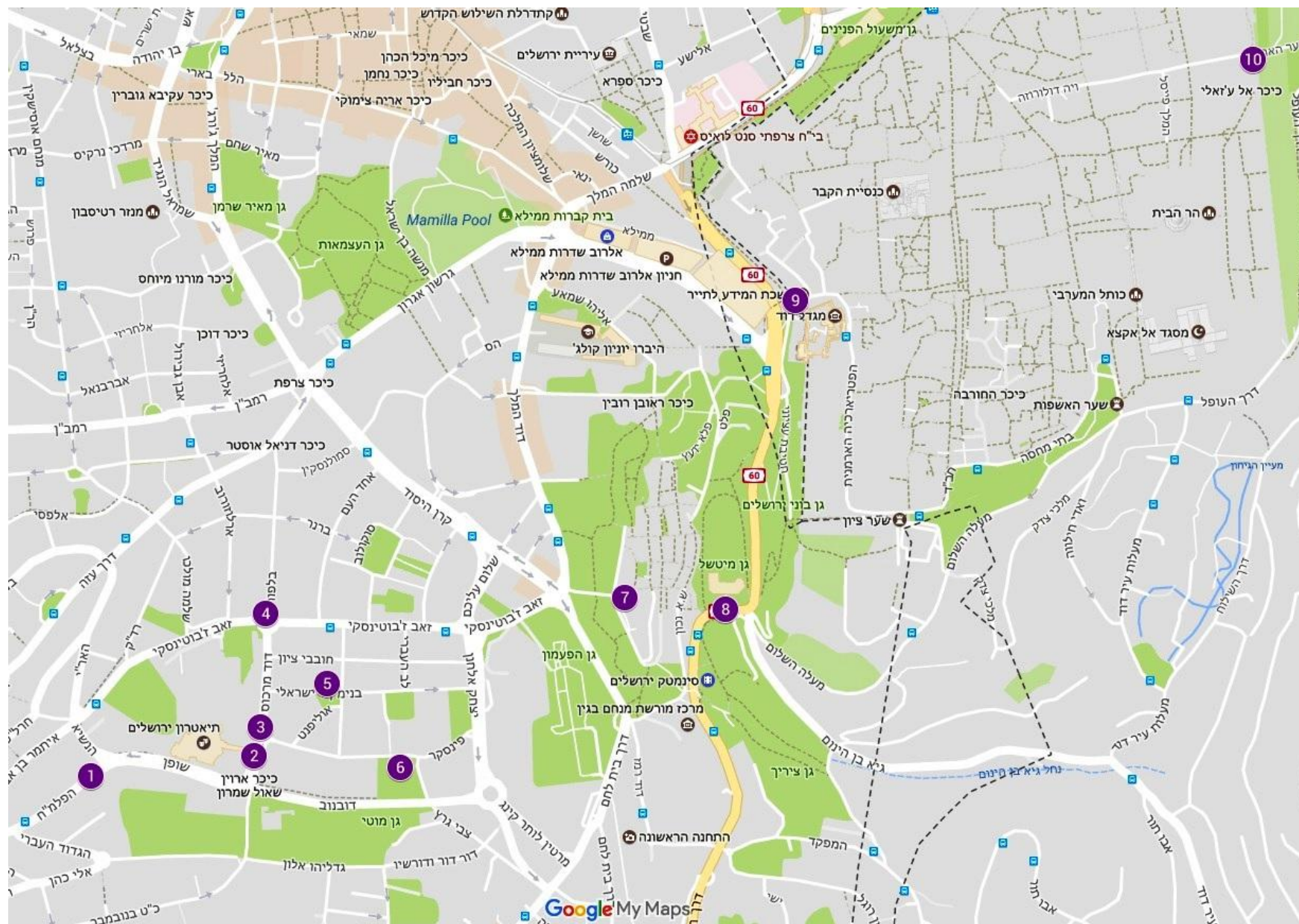
תיאור המסלול

מסלול הסיור מתחיל במוזאון לאמנות האסלאם (1) ברחוב הפלמ"ח 2. משם נפנה אל רחוב שופן ונלך בו מזרחה (ימינה). ברחוב דוד מרכוס נלך צפונה (שמאלה) אל וילה הארון אל-ראשיד (2) ברחוב דוד מרכוס 18 ואחריה אל בית ואסף בישאראת (3) ברחוב דוד מרכוס 16. נמשיך ברחוב זה אל "כיכר אורד וינגייט", שבפינתו הצפונית-מערבית נמצאת וילה סלאמה (4).

נלך מזרחה ברחוב ז'בוטינסקי, וברחוב יהודה אלקלעי דרומה עד בית ג'לאט (5) שבפינת רחוב דיזרעאלי 7. נלך ברחוב אלקלעי דרומה ונפנה מזרחה (שמאלה) ברחוב פינסקר אל גן השושנים (6). נחזור אל רחוב פינסקר ונלך בו מזרחה אל רחוב יצחק אלחנן, ובו נלך צפונה (שמאלה) עד רחוב ז'בוטינסקי. נלך מזרחה (ימינה) ברחוב ז'בוטינסקי עד "כיכר פלומר", נחצה אותה מזרחה לשדרות בלומפילד. ברחוב ימין משה נרד במדרגות אל מרפסת גג במשכנות שאננים הצופה אל חומות העיר העתיקה (7), ליד טחנת הקמח של מונטיפיורי. נחזור אל המדרגות שברחוב ימין משה ונרד בהן לרחוב ש"א נכון וממנו לרחוב דרך חברון. נפנה מזרחה (שמאלה) אל מרכז דרך חברון, שם נמצא הסביל של ברכת הסולטן (8). נחבור אל רחוב חטיבת ירושלים ונעלה בו צפונה (שמאלה). ברחוב עומאר אל-ח'טאב, נעלה צפונה לשער יפו (9). נעלה אל הציר הדרומי של טיילת החומות (10) ונהלך על החומות מעל הרובע הנוצרי והמוסלמי ומעל שער שכס ונרד בשער האריות. כאן מסתיים המסלול.

מפת המסלול

מתוך: גוגל המפות שלי

תיאור האתרים שבמסלול

מוזאון לאמנות האסלאם (1), רחוב הפלמי"ח 2

המוזאון לאמנות האסלאם,
מתוך: ויקיפדיה

מוזאון אמנות האסלאם, סרטון
בשפה הערבית, יוטיוב

המוזאון לאמנות האסלאם נחנך ב-1974 ומטרתו חקר אמנות האסלאם, איסוף פרטי אמנות וארכאולוגיה הקשורים באמנות האסלאם, שימורם והצגתם בפני הציבור הרחב.

את הקמתו יזמה הגברת ורה ברייס סלומונס לזכרו של פרופסור אריה לאון מאיר, שהיה מזרחן וחוקר תולדות האמנות האסלאמית. הגברת סלומונס קיוותה שהקמת המוזאון ולימוד הנושא יקדמו את הכרת תרבות

האסלאם ויצרו שיח פורה בין מוסלמים ויהודים.

המוזאון לאמנות האסלאם הוא יחיד מסוגו בארץ ונחשב לאחד מהטובים מסוגו בעולם. אוספי הקבע המוצגים בו מעניקים מבט רחב ומעמיק על אוצרות אמנות מן המרחב המוסלמי – שהשתרע על פני מצרים, סוריה, עירק, אירן, טורקיה, הודו, אפגניסטן וספרד. אוצרות אלה – בהם דפי

קוראן עתיקים, חפצים שימושיים, כלי חרס, מתכת וזכוכית, תכשיטים שטיחים ועוד – משקפים את עושר הצורות והסגנונות האופייני לאמנות האסלאם.

שכונת טלביה

רוב שכונת טלביה נבנתה בשטחים שהיו שייכים בעבר לפטריארכיה היוונית-אורתודוקסית. השטחים נודעו בשם "ניקופוריה", על שמו של הכומר ניקופורוס פתאסיס שרכש את הקרקעות מידי תושבי הכפרים שבאזור שגידלו בהם עצי זית וכרמי ענבים.

את אדמות טלביה, קנו בעיקר ערבים ונוצרים מהמעמד הבינוני ומעלה מירושלים, מבית לחם, מרמאללה ומבית ג'אללה. רוב הבתים בשכונה נבנו בין השנים 1924-1937, ורוב היושבים בהם היו קתולים. טלביה נחשבה השכונה הערבית היוקרתית ביותר בעיר, וככזאת שכנו בה קונסוליות רבות.

מקור השם לשכונה אינו ידוע, אך יש כמה השערות ביחס לכך. הסופר יעקב יהושע העלה שתי השערות בדבר מקור השם: האחת – על שם ה'ח'ליף עלי אבן אבו טאלב, שבני משפחתו התגוררו בסביבה; השנייה – על שם תפילת עלייה לרגל מוסלמית שנאמרת במכה ושנקראת "אל-טאלביה". פרופ' זאב וילנאי העלה השערה נוספת, לפיה השם נגזר מהשם הערבי הנפוץ טלב (طلب), שמשמעותו בקשה.

וילה הארון אל-ראשיד (2), רחוב מרכוס 18

חנא אברהים בישראלת הקים את הווילה ב-1926 כחלק ממקבץ בתים שבנו האחים בישראלת. אף שהיה נוצרי, קרא בישראלת לבית על שם החילוף המוסלמי העבאסי המפורסם הארון אל-ראשיד,

ווילת הארון אל-ראשיד, צילום: יובל בירס

שנודע בצחות לשונו, בצימאוונו לידע ובנדיבותו. שם זה היה גם שם הארמון המפואר שבנה החילוף מסיפורי אלף לילה ולילה. על אריחי קרמיקה שברום החזית של הקומה העליונה, צויר שם הבית באותיות צבע מסוגננות, מעשה ידיהם של אמנים ארמנים, תושבי ירושלים המזרחית. זהו בית קומתיים הבנוי אבן מסותתת באזמל גס. בשנות השלושים, ירדה משפחת בישראלת מנכסיה, ובניה עברו להתגורר בחו"ל. הבית הושכר לחיל האוויר הבריטי, וכשעזבו הבריטים את הארץ, הם העבירו את מפתחות הבית לאנשי ארגון ההגנה. כך סיפר הנכד ג'ורג' בישראלת:

בסופו של דבר ירדו סבי וסבתי מנכסיהם ובתחילת שנות השלושים השכירו את הבית לקצינים מחיל האוויר הבריטי, מתוך ציפייה לחזור בימים טובים יותר. ציורי הקיר שעל הקירות הפנימיים טויחו כי לא הלמו את

טעמם של הקצינים הבריטים. משפחתי עברה לבית צנוע יותר לא הרחק משם, בדרך בית לחם. איש לא שיער באותה עת כי מעבר זה סימל את פרידתה הסופית של משפחתי מווילה הארון אל ראשיד (מתוך: ["אבל המשפחה מעולם לא גרה כאן אמרו הדיירים"](#), הארץ, 1.1.2004)

לאחר מלחמת העצמאות, הולאם הבית בתוקף "חוק נכסי נפקדים". בשנות החמישים של המאה ה-20, שימש הבית מעונה של גולדה מאיר כשרת חוץ.

בית ואסף בישראלת (3), רחוב מרכוס 16

בית ואסף בישראלת, צילום: מגיד קאסם

ואסף בישראלת בנה את הבית עבור משפחתו, סמוך לווילת הארון אל-ראשיד שבנה אחיו, חנא איברהים בישראלת. קומת הקרקע של הבית שימשה למגורי המשפחה, והקומה העליונה הושכרה לדיירים שונים. המבנה נבנה בסגנון מזרחי, וחלונות המבנה עוטרו בקשתות. בשנת 1999, הוספו הקומות העליונות, אך צביון המבנה נשמר. לאחר 1948, שכנה כאן קונסוליה ההולנדית, ובהמשך היה זה ביתו של דובר צה"ל הראשון, משה פלרמן.

וילה סלאמה נבנתה בשנת 1932 כביתו הפרטי של קונסטנטין סלאמה, איש עסקים מצליח, סוכן של חברת "גנרל מוטורס", קבלן בניין גדול ובעיקר בעל השליטה על כל אספקת המזון לבתי הכלא הבריטים. סלאמה היה גם מיוזמי הקמת שכונת טלביה. האדריכל דוד קרויאנקר, שחקר את תולדות הבית, אמר: "סלאמה ביקש מפבייה שיתכנן עבורו משהו שאין לאף אדם אחר במזרח התיכון" (בתוך: [ההשתלטות הבלגית בטלביה: סיפורה של וילה סלאמה](#), מאת יובל היימן, nrg, 13.1.2010).

לאחר מלחמת העצמאות, ניהל הממונה על נכסי נפקדים את הבית, ושנים רבות הוא משמש את הקונסוליה הבלגית. עד היום, נשמר מראהו של הבית ללא שינוי.

[בית ג'לאט \(5\)](#), רחוב דיזרעאלי 7 פינת רחוב אלקלעי

בית ג'אלט, צילום: מגיד קאסם

בית ג'לאט נחשב אחד המבנים היפים בשכונה. הקבלן אוגוסט ג'לאט בנה אותו עבור משפחתו בסגנון המשלב עיטורים האופייניים לבנייה הערבית בימי המנדט ואריחי קרמיקה ארמנית צבעונית. הבית נחשב מבנה הקרמיקה המעוטר ביותר בירושלים. לבית מעקה גג משונן, עמודים, קשתות וחלונות מכמה טיפוסים. בבניין זה, שכנה ועדת פיל הבריטית בין השנים 1936-1937, ובשנים 1948-1983 שכן כאן מוסד הילדים "מוצא" של עליית הנוער ואחר כך מוסד חינוכי של רשת אמי"ת. בעשור הראשון של המאה ה-21, נמכר המבנה ושופץ ושב לשמש בית מגורים.

[גן השושנים \(6\)](#), בין הרחובות פינסקר ודובנוב

[גן הורדים](#), צילום: רן אלמוג, מתוך: [ויקיפדיה](#)

גן השושנים משמש לטקסים ולאירועים שונים, וכנראה כך היה כבר בשלהי התקופה העות'מאנית. ב-1906, נערכה בו קבלת פנים לסולטן עבד אל-חמיד השני, ובתחילת המנדט הבריטי, עיצבה העירייה את גן בסגנון בריטי: ערוגות ורדים השתוללות בצורה טבעית למחצה, פרגולות עץ מטילות צל, ברכות מים מפכפכות. בגן נערכו טקסים וקבלות פנים, ותזמורת המשטרה הבריטית נהגה לנגן בו אחת לשבוע יצירות קלאסיות להנאת באי הגן.

לאחר מלחמת העצמאות, היה הגן למקום קבלות הפנים הרשמיות של העירייה (אם כי היה חשוף לירי מכיוון העיר העתיקה). כאן קיבל בן-גוריון את אות אזרח הכבוד של ירושלים בשנת 1951, וכאן

התקיימו כל קבלות הפנים לקונסולים ולשגרירים בחגיגות יום העצמאות. עם הקמת הבניין החדש של הכנסת בשנת 1965, תפס גן הוורדים הממשלתי את הבכורה, וגן השושנים היה לגן שכונתי חביב ונחבא.

נקודת תצפית אל חומת העיר העתיקה מגג משכנות שאננים (7)

את חומת העיר העתיקה בנה הסולטן סולימן הראשון במאה ה-16, בין השנים 1536-1541, לאחר שהעיר עמדה פרוזה במשך כ-300 שנה. החומה נבנתה באורך 3.88 ק"מ, בהתאם לתוואי הטופוגרפי ולנקודות התורפה של העיר. למעשה, נבנתה החומה, ברובה, בתוואי החומות שקדמו לה. החומה נבנתה בסגנון החומות שהקיפו את העיר איסטנבול.

באמצע המאה ה-19, עם תהליך היציאה מהחומות, איבדה חומת ירושלים העות'מאנית מחשיבותה הביטחונית. משכנות שאננים היא השכונה היהודית הראשונה שנבנתה מחוץ לחומות העיר. השכונה נבנתה בשנת 1860. רוב השכונות היהודיות שנבנו מחוץ לחומות נבנו על-ידי אגודה של משפחות מספר שרכשה את השטח והקימה את בתי חברי האגודה יחד. זאת להבדיל מהשכונות הערביות שנבנו מחוץ לחומות, שנבנו בהתארגנות עצמית אישית וכל משפחה בנתה את ביתה כפי ראות עיניה. החוקרים סוברים כי הסולטן בנה את החומה בשל אמונתו כי עיר הקודש ראויה לחומה משלה. כנראה, רצה להדגיש את חשיבותה של עיר הקודש לאחר שהוזנחה שנים כה רבות, וכן להגן עליה מפני שודדים הבאים ממדבר יהודה.

למעשה, החומה לא יכלה להגן על העיר מפני מתקפה רצינית, והיא בעיקר העניקה תחושת ביטחון לתושביה. על כך העיד הנוסע הצרפתי בלון (1547): "ירושלים הוקפה זה לא מכבר בחומות גבוהות מכל מקום, החומה בנויה מאבנים קטנות ואינה מסוגלת לעמוד בפני ירי תותחים" (תולדות ירושלים, מחורבן בית שני ועד

לתקופה העות'מאנית, עמ' 259).

בניית החומה נעשתה בשלבים ונמשכה כמה שנים. הבנייה התחילה בצפון – שתי קבוצות בונים עסקו בבנייה, אחת התקדמה מזרחה והשנייה מערבה, ושתי הקבוצות נפגשו בדרום. בשנת 1538, נבנה שער שכס בצפון החומה, ובשנת 1542, נבנה שער ציון בדרום החומה.

סביל ברכת הסולטן (8), רחוב דרך חברון

כחלק ממפעלי הבנייה של סולימן המפואר, הוא תיקן מתקני מים רבים ושיפץ את גם מאגר המים בגיא בן הינום בשנת 1536. כמו כן, הוא הקים את הסביל על הסכר במטרה לספק מים לעולי הרגל הרבים שבאו אל העיר. על הסביל, מצויה כתובת: "ציווה לבנות מקום שתייה מבורך זה, אדוננו הסולטן, המלך הכביר, השליט המכובד, מלך העמים, סולטן הטורקים, הערבים והפרסים, הסולטן סולימאן, בן

תמר הירדני: עיבוד לציור של אדמונד ווקר משנת 1864 המתאר את אזור שער יפן, מתוך ויקיפדיה

הסולטן סלים ח'אן, יקיים אללה מלכותו, ושלטונו לעד" (זאב וילנאי, ירושלים – העיר החדשה, מתוך: [ויקיפדיה](#)).

[שער יפו \(9\)](#)

שער יפו קבוע באמצע החומה המערבית של העיר העתיקה ונקרא על שם הדרך העתיקה המוליכה ממנו מערבה אל העיר יפו (היום רחוב יפו) ואל נמל יפו, שהיה הנמל הראשי של ארץ ישראל עד לתקופת המנדט הבריטי. שם השער בערבית הוא "באב אל חאלילי" – שם המתייחס לדרך חברון העתיקה היוצאת משער יפו דרומה ומוליכה אל הערים בית

[שער יפו, תמונות עתיקות](#), יוטיוב

לחם וחברון. שתי הדרכים העתיקות האלו, דרך יפו ודרך חברון, הן עורקי תחבורה ראשיים בירושלים גם כיום. בראש השער, כבראש כל

שער בחומת העיר, כתובת הקדשה. בכל כתובת, צוין גם תאריך חנוכת השער, ובזכות זה אנו יודעים

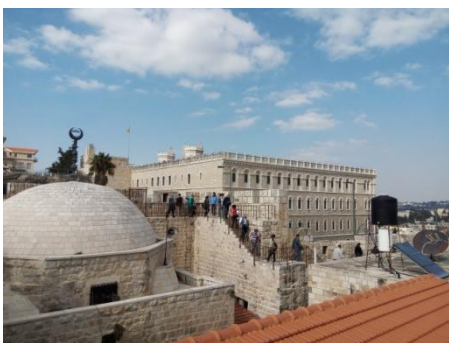
ששער יפו נבנה בשנת 1538: "צווה לבנות חומה מבורכת זו הסולטאן סולימאן בן סולטאן סלים חאן, בתאריך שנת ארבע וארבעים ותשע מאות (להיג'רה)" (מתוך ערך "שער יפו" [בוויקיפדיה](#)). בקרבת שער יפו, מצדה הפנימי של החומה, נמצאים שני קברים טורקיים המיוחסים למהנדסיו של הסולטן סולימאן הראשון שבנו את חומת העיר. על גורל המהנדסים בוני חומות העיר ושעריה הקבורים סמוך לשער, כתב זאב וילנאי בספרו "אגדות ארץ ישראל":

[שער יפו, 1914](#), מתוך: [ויקיפדיה](#)

לאחר בניית החומה יצא סולימאן המפואר לסרוק אותה לראות אם הכל נבנה כרצונו ופקודתו. כאשר התהלך על החומה הדרומית ראה כי קברי בית דוד מחוץ לחומה. תרוץ

המהנדסים היה שלא ידעו כי קברי בית דוד קדושים למוסלמים ולכן הותירו אותם מחוץ לחומה. בכעסו כי רב ציווה לתלות אותם בצד שער יפו לעיני כל. אחרי מותם נקברו בחצר הסמוכה ושם נשכח מהמון. (עמ' 157)

העות'מאניים פרצו את שער יפו למעבר כלי רכב בשנת 1898, לקראת ביקורו של הקיסר הגרמני וילהלם השני, שהגיע לכאן בכרכרתו.

טיילת החומות (10), קטע דרומי, משער יפו לשער האריות

בניית חומות ירושלים היה המפעל החשוב ביותר בתקופה העות'מאנית והוא הטביע את חותם התקופה בירושלים לדורות.

[טיילת החומות](#), צילום: רונית בין

[טיילת החומות](#), סרטון, יוטיוב

הליכה על טיילת החומות מאפשרת הצצה אל נופיה של העיר הישנה מול החדשה ממרומי חומות העיר העתיקה. המקטע הצפוני של הטיילת עובר מעל בתי [הרובע הנוצרי והרובע המוסלמי](#) בירושלים העתיקה, ואפשר לראות את גגות הכנסיות, [כנסיית הקבר ומנזר נוטרדאם](#), לצד גגות המסגדים, [מסגד אל אקצה](#) והכיפה המוזהבת של [כיפת הסלע](#). החומה

עוברת מעל [שער שכם](#), שממנו יצאה הדרך אל העיר שכם. מעבר לשער, מתגלה שוק תוסס, הפועל במקום עוד מימי השלטון הרומי. במפלס

שמתחת לשער שכם העות'מאני, נחשפו שרידים מרשימים של מכלול השער הרומי ושל כיכר שניצבה לפניו.

כמה אמצעי הגנה משולבים בחומה העות'מאנית, וחלקם היו בשימוש גם לאחר מלחמת העצמאות, כשהיו עמדות ירדניות על חומת העיר העתיקה:

[שינוית חומה](#) – מספקות הגנה לשומרים על החומה ומאפשרות להם לפעול נגד האויב.

[מגדלי שמירה](#) – בולטים מן החומה ומאפשרים לשומרים מרחב

לתצפית רחבה יותר ובכך אפשרות למנוע את טיפוס האויב על החומה.

[משיקולי](#) – מרפסות מעל מגדלי השמירה והשערים, המרפסות לא

רוצפו כדי שהשומרים יוכלו לשפוך מעליהן שמן ומים רותחים על

האויב.

[חרכי ירי](#) – פתחים מאורכים וצרים מאוד המאפשרים לחיילים מעקב

אחר המתרחש מחוץ לחומה ופגיעה באויב בלי לחשוף את השומר

לעיניו.

[חפיר](#) – תעלה עמוקה לאורך החומה הצפונית שנועדה למנוע התקרבות

אל החומה. החפיר הישן מהתקופה הערבית הקדומה לא שופץ, אך החומה נבנתה לאורכו.

[מדפי תותחים](#) – ייחודה של החומה העות'מאנית הוא שילובן של נישות קטנות בראשה לצורך

הצבת תותחים חדישים, נשק חם שלא היה בידי האויב.

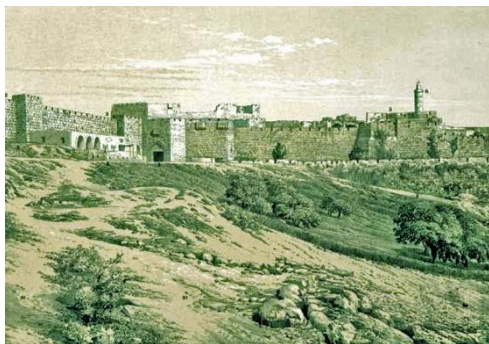
[שערים מוגנים](#) – למעשה, השערים הם פרצה בחומה ונקודת התורפה שלה. לכן אובטחו שערי החומה

העות'מאנית בכמה אמצעים: בתי שער, שער תפנית, דלתות עץ גדולות וכבדות, מנעולים, משיקולי

ועוד.

טיילת החומות מסתיימת [בשער האריות](#). כאן מתחילה [ויה דלרוזה](#) – דרך הייסורים של ישו אל מקום

צליבתו.

תמר הירדני: עיבוד לציור של אדמונד ווקר משנת 1864 המתאר את אזור שער יפו, מתוך ויקיפדיה

ביבליוגרפיה מומלצת

- אלי, שילר (1992), "ירושלים בתקופה העות'מאנית", בתוך: **תולדות ירושלים – מחורבן בית שני ועד לתקופה העות'מאנית**, ירושלים: אריאל, עמ' 249-275.
- כהן, אמנון (1992), "ביצורה של ירושלים העות'מאנית – המימד האירופי", **קתדרה**, 63, עמ' 52-64.
- קרויאנקר, דוד (2002), **טלביה, קטמון והמושבה היוונית**, ירושלים: כתר.
- שור, נתן (1987), "מדוע בנה סולימאן המפואר את חומות ירושלים", בתוך: אלי, שילר (עורך), **ספר זאב וילנאי**, ירושלים: אריאל, עמ' 66-70.
- שור, נתן (1999), **בונים חומה בירושלים**, תל-אביב: משרד הביטחון.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- [מפעלו של סולימאן המפואר בירושלים](#) – אמנון כהן, מאמר, יב"צ, קובץ PDF.
- [שימור חומות ירושלים](#) – רשות העתיקות.